

İSLÂM SANATININ MAHİYETİ

PROF. SUUT KEMAL YETKİN

Bir İslâm sanatı tarihinin eşğinde aydınlatılması gereken en mühim meselelerden biri, İslâm dini karşısında tasvirin durumu meselesidir. Acaba bazan ileri süül-
düğü gibi, İslâm sanatına realiteden uzak, mücerret bir karakter veren, mimarîce
bile tezyinî unsuru hâkim kılan âmil gerçekten Kur'an mıdır? Kur'an, canlı var-
lıkların tasvirini gerçekten yasak ederek, Müslüman olan kavimlerin plâstik duy-
gularını kısırlaştırmış, sanatı daha doğuştan, dar formüllerin içine sıkıştırarak
resim ve heykel sanatlarının gelişmesine engel mi olmuştur?

Bu soruya müspet cevap vermeye bizzat Kur'an mânidir. Kur'anda yalnız
putperestliği yasak eden Mâide (Sofra) sûresinin doksan üçüncü âyeti vardır.
Bunun dışında canlı varlıkların, resim ve heykelle teecessüm ettirilmesini yasak
eden tek bir âyete raslanmaz. Tasvir yasağı konusunda: "*Kıyamet gününde azabı
en şiddetli olanlar musavvirlerdir. Onlara, yarattığınız şeye hoyat veriniz! denir,*
veya "*Allah'ın halk edişini taklit edenler kıyamet gününde azabı en şiddetli
olanlardır,*" gibi sadece bazı hadisler vardır¹. Kur'an'a dayanmayan, bir yandan
tarih vesikalarına, öbür yandan da gerçekte olup bitenlere uymayan bu hadislerin
doğruluğu şüphelidir.

Mekke'ye ait ilk tarihi yazan Ezrakî (858) nin anlattığına göre Hazret-i Muham-
med 8 Ramazanda (Aralık 629) Mekke'ye muzafferane girdikten sonra Kâbe'yi
ziyaret etmiş, duvarları süslüyen resimler karşısında durup elini, çocuk İsa'yı
Meryem'in dizinde oturmuş gösteren resmin üzerine koyarak "*Elimin altındaki
müstesna, bütün resimleri siliniz,*" emrini vermiştir⁽²⁾. Ezrakî bu resmin hicrî 63
yılında, halifelik iddia eden Abdullah b. Zübeyr'in Kâbeye sığınması ve Emevî
kıtalarının Kâbe'yi kuşatması üzerine çıkan yangında tahrip edilinceye kadar
kaldığını da yazmaktadır. Halife Ömer'in Medine camiinde buhur yakmak için,
Suriye'den getirilmiş, üzeri kabartma insan figürleriyle süslü bir buhurdan kullan-
dığını Makdisî yazar³.

Arap tarihçilerinden Kahireli Makrizî (1364-1442) Hitat'ında, (Cilt I, S. 316)
Tulun oğlu Humareveyh'in (883-895) muhteşem sarayındaki bir odayı, kendisinin,
karılarının ve muganniyelerinin tabii büyüklükteki heykelleriyle süsletmiş olduğunu
anlatır⁴. XIII. Asırda Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah'ın Mu'cem-ül-Büldan isimli
coğrafya lûgatının el-Bezya maddesinde, Abdullah b. Ebih'in Basra'da bu adla
bir ev yaptırdığı, duvarlarını resimlerle süslettiği okunmaktadır.

¹ Rifkî Melûl Meriç, Türk Tezyinî Sanatları. İst. 1937, S. 11-14.

² Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, Kitab-ı Ahbar-ı Mekke. Nşr. Wüstenfed, S. 111-
113 (Bk. K. A. C. Creswell, The Lawfulness of Painting in Early Islam. Ars Islamica, XI-XII. S.
159-166).

³ H. Lammens, L'attitude de l'islam primitif en face des arts figurés. (Journal Asiatique,
onzième série, VI (1915) (S. 239-279).

⁴ G. Wiet et L. Hauteceur, Les Mosquées du Caire, 179 (Le décor des édifices-l'interdiction
des images. Cilt I, Paris 1932, S. 163 — 183).

Baybars tarihinde de Tunus hükümdarı Muhammed'in Kurtuba'lı Mimar Amrûn'a üç kapılı taş bir kubbe yaptırdığına, duvarlarını Bedevilerin resimleriyle süsletmiş olduğuna işaret edilmektedir⁵.

Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin, Nakkaş Aynüddeve tarafından portrelerinin yapılmasına müsaade ettiği, bunların kopya edilerek çoğaltıldığı, bilinmektedir.⁶ Ebu Said Eb-ul-Hayr'ın —Sultan Mahmud Gaznevî'nin dostu olan— babasının kendisi için bir saray yapmış olduğunu ve o sarayın bütün duvarlarını Sultan Mahmud'un, askerlerinin ve fillerinin suretleriyle süslemiş olduğunu, Ferideddin Attar'dan öğreniyoruz.⁷ Timur'un, 1397 tarihinde Semerkand'da Bağ-ı Dilküşa denilen bahçe içinde bir köşk yaptırdığını, bu köşkün duvarlarında Hindistan muharebelerini tasvir eden resimlerin bulunduğunu, Semerkand'ı bu tarihten bir asır sonra ziyaret eden Babür'ün hâtıralarında okuyoruz⁸.

Şimdi, birkaç örnek verdiğimiz bu yazılı kaynaklardan bizzat eserlere geçelim. Bugün, figürlü, birçok Müslüman sikkeleri vardır: Hicretin 21. yılında, ikinci halife Ömer'in kestirdiği, bir yüzünde Besmele ile Kelime-i Şahadet, öbür yüzünde Bizans İmparatorlarının resmi bulunan sikkeler; sonra Emevî'lerde Muaviye ile Abdülmelik'in kestirdikleri sikkeler⁹. Abbasî halifelerinden Mutevekkil, Muktedir ve Mutî'de böyle sikkeler kestirmişlerdir. Salâhaddin-i Eyyubî'yi bağdaş kurmuş bir durumda, sarıklı olarak gösteren sikkeler de vardır. Bunlara üzerinde muhtelif resimler bulunan Artıkoğulları, Atabek ve Selçuklu sikkelerini de ilâve edebiliriz¹⁰.

Tasvir alanında, doğrudan doğruya heykel ve resim ile de karşılaşılıyor. Suriye çölündeki Kasr-ül-Hayr sarayının cephesindeki heykellerle hamamlı Kusayr Amra av köşkünün duvarlarındaki çıplak kadın resimleri; Bağdad'ın altmış mil kuzeyindeki Samarra'da kazıların meydana çıkardığı insan ve hayvan resimleri, Kurtuba'nın sekiz kilometre batısında, Halife III. Abdurrahman'ın (912—961) yaptırdığı Medine-tüz-Zehra'da, gene kazıların meydana çıkardığı, elbisesine bürünmüş bir heykele ait parçalar, Gırnata'da Elhamra sarayının Mahkeme Salonu'ndaki resimler, Fatimî'lerin ilk hükümet merkezi olan Mehdiye'de meydana çıkarılan ve bugün Bardo müzesinde bulunan ve bir prensi, elinde şarap kadehi, flüt çalan bir genç kıızı dinliyor gösteren alçak kabartma¹¹ bugün de görülebilecek örneklerdir. 13. yüzyıl Selçuklu sanatından kalma melek, muharip, avcı şeklindeki kabartmaları Konya müzesinde gene görmek mümkün olduğu gibi, Divriği Ulu camiinin bitişiğinde, onun devamı hissini veren Dar-üş-Şifa'nın cephesindeki, taassup devirlerinde sonradan yukarı kısmı kırılmış, yalnız örgülü saçları kalmış bir kadın başıyla Sivas'ta Çifte Minare'nin karşısındaki I. Keykâvus Dar-üş-Şifası'nın avlusunda; büyük eyvanın kemer köşelerinde, aşınmış olmalarına rağmen gene fark edilen iki insan başını da görmek mümkündür.

⁵ "Kubbenin yapılması bitince içerisi badana edildi, duvarlarına Bedevilerin resimleri yaptırılıp. Bu Bedeviler, hemen konuşacak kadar canlı olan kendi resimlerine bakıyor ve ressamın maharetine hayran oluyorlardı." Baybars Tarihi. Türkçeye çeviren: Prof. M. Serefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941, S. 104.

⁶ Şahabettin Uzluk, Mevlâna'nın Ressamları, S. 13-14. Konya 1945.

⁷ Ferideddin Attar, Tezkire-t-ül-Evliya, C. II, S. 322-323. Nicholson Baskısı. Londra, 1907.

⁸ Babur, Vakayi', Babur'un hâtıraları, Ankara 1943, Cilt I S. 48.

⁹ Tahsin Öz, Türk elişleri ve resim dairesi, Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı 4, S. 40.

¹⁰ L. Hauteceour — G. Wiet, aynı eser, Cilt I, S. 176-177.

¹¹ Georges Marçais, Manuel d'Art Musulman. Paris 1926, S. 176-177.

Burada İslâm minyatürlerine de temas etmeden geçemeyeceğiz. Ucsuz bucaksız İslâm ülkesinde, bilhassa XIV. asırdan itibaren minyatürün yer yer gelişmesi, Bağdad, Herat, Osmanlı, Safevî çığırlarında şaheserler vermiş ve hele Siyer-i Nebî gibi kitapların dahi resimlenmiş olması¹² da İslâm dininde Kur'ana dayanan bir resim ve heykel yasağının olmadığını, tatbikat sahasında da gösteriyor.

Görülüyor ki İslâmlığın başlangıcından itibaren, bazı iddiaların aksine, yalnız Şîf mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde değil, mezhebi Sünnî olan bölgelerde de resim ve heykel yapılmıştır.

O halde İslâmlıkta, Kur'anca yasak edilmeyen, tâ başlangıçtan itibaren yapılmaya başlanan resim ve heykel niçin gelişmemiş ve Avrupa'da olduğu gibi niçin bir Rönesans olmamıştır?

Bu sorunun cevabını, İslâmlığın Allah telâkkisinde, İslâm düşünüşünde aramak doğru olur.

İslâmlığın ilk asırlarında yapılan resim ve heykellerin, Yunan ve Sasanî örnek-
le¹³ göre yapıldığını burada söylemeliyiz. İlk asırlar İslâm sanatının kendini aradığı,
gelişmeğe uğraştığı bir devirdir. İslâmlıkta Allah telâkkisi, resim ve heykelin, bütün
Müslümanlarca ibadet merkezi olan camie girmesine imkân verseydi,¹⁴ bu iki
sanat yavaş yavaş gelişir, şaheserler verebilirdi. Allahın zamandan ve mekândan
münezzeh olması, ne kimseden doğmuş, ne de doğurmuş bulunması, yani tecessüm
ettirilememesi bu imkânı kaldırmıştır. İşte İsa'nın şahsında Allah'ın tasvir edilmesiyle
kiliselere girdiği için Avrupa'da büyük ölçüde gelişen ve *Yüksek Rönesans*'ı ger-
çekleştiren resim ve heykel, camiin bünyesinde sürekli bir yaratış hamlesine
aşılanmadığından, sivil yapılarda yer yer ve zaman zaman görüldüğü halde, olgun-
laşmamış ve yerini çizgi sanatına bırakmıştır. Hiçbir sanat kolu, İslâm dininin
yarattığı düşünüşü ve duyusu, arabesk denilen ve yazıyı da âdeta mânasından
boşaltarak bünyesine katan, mucize halinde cami, medrese ve türbelere dolan
çizgi ağları kadar kuvvetle ifade edemez. Bu çizgilerin ağına düşen düşünce, nerede
duracağını bilmeden dolaşır durur. Hangi çizgiyi tutarsa tutsun, hangi daireyi
veya poligonu dolaşırsa dolaşsın, onun varacağı nokta gene aynı olan bir çıkış
noktasıdır. Gerçekten hiçbir sanat terkihi, ne başlangıcı, ne de sonu olan arabesk
kadar Müslümanı Allahına yaklaştıramaz, onda ezellik ve ebedilik duygusunu
uyandıramaz.¹⁵ Arabesk denilen bu hendesî mucize de çabucak olgunlaşverişmemiş,
resim ve heykel gibi bir alma ve benzetme devri yaşamış, ama sonra bulma ve
yaratma devrine ulaşmıştır. Terkipteki tabii olmiyan birlik, motiflerin gerçeğe uy-
gunluğu ile bezeyici görevi arasındaki karşıtlık, ilk arabesk örneklerinin emekleme
özellikleri arasındadır. Ama Kurtuba camiinin mihrabında, veya Alâeddin camiinin
mimberinde özünü bulmuş olan arabeskin *doğum sancılarını bu karşıtlıklarda
görmekteyiz.*¹⁵

¹² Muhammed Tâhires- Siddikî, Cami-üs-siyer (Bayazıd Camiinde Veliyyüddin kütüphanesinde, 158 sayıda kayıtlı bulunan bu kitapta 13 minyatür vardır.)

¹³ Arap tarihçilerinden Makkarî, Kurtuba camiinde, Musa'nın asâsını, eshab-ı kehfî ve Nuh'un kargasını gösteren resimlerin bulunduğunu söylerse de, bunun hakkında eski metinlerde hiçbir işaret yoktur (Bk. Th. W. Arnold, Painting in Islam, S. 4; The attitude of the Theologians of Islam towards painting S. 1—40 Oxford 1929).

¹⁴ Al. Gayet, L'Art Arabe (Livre IV - Chapitre II) Paris, 1891.

¹⁵ E. Kühnel, Die Islamische Kunst. Leipzig 1929 S. 383 (G. Salles, Les arts musulmans. Pasir 1939, S. 18'den).

Görülüyor ki resimde ve heykelde bir İslâm Rönesansı olmayışının sebebi, tasvir yasağında değil İslâm dininin ve düşünüşünün mahiyetinde, yarattığı hassasiyettir. Müslüman sanatkâr, yaptığı sarayların cephelerini heykellerle süslediği, duvarlarını ve tavanlarını resimlerle zenginleştirdiği zamanlarda bile kendini kendi sanat yolunda hissetmemiştir.

İşte İslâm sanatına yolunu çizen, açıklamağa çalıştığımız bu düşünüş ve duyuş olmuştur zannındayız. Yoksa İslâmlığın ilk asırlarında yapılan resimlerin ve heykellerin durmasına karşılık minyatürlerin ilerlemesi nasıl izah olunabilirdi? Minyatürlerin, kitap sayfaları arasında gözlerden uzak oldukları için sürüp gitmiş olduklarını söylemek — bu minyatürlü kitapların gizli gizli okunmamış olduğuna, aksine Ekber gibi hükümdarlar tarafından teşvik edildiğine, apaçık herkesin hayranlığını kazandığına göre — mümkün değildir. Minyatürlerin, yüzyıllar boyunca sürüp gitmesinin sebebi zihni olmalarında, renklerin gerçeğe uymadan itibarî olarak yanyana yer almalarında, çizgilerin incelmelerinde ve bütünü ile bizde maddi ve cismanî olmayan bir intıba uyandırmalarında aranmalıdır. Prensip bakımından arabesk ile minyatür arasında bir fark yoktur. İşte, Kur'an'ca yasak edilmediği halde resim ve heykelin kısırlaşp, minyatürün verimlilişmesi bundandır.